

Michiel Gerding
Jan van der Meer (red.)

GESCHIEDENIS VAN DRENTHE

een nieuw perspectief

PROJECTVERANTWOORDING

In 1985 verscheen de eerste Geschiedenis van Drenthe, samengesteld in opdracht van het provinciaal bestuur van Drenthe onder redactie van dr. J. Heringa. Het handboek gaf een grote impuls aan verder archeologisch en historisch onderzoek in de provincie. Er verschenen vele plaatselijke geschiedenissen en studies over deelonderwerpen. De historie van de 'Landschap' is gaan leven voor vele bewoners, getuige ook het bloeiende bestaan van vele historische verenigingen. Ook de archeologie maakte een turbulente ontwikkeling door.

Er ontstond steeds meer behoefte aan een nieuwe synthese van de Drentse archeologie en geschiedenis, waarin de nieuwste inzichten zijn verwerkt, ook de naoorlogse periode wordt beschreven en waarin de vragen die deze tijd stelt worden behandeld.

In 2013 gaf het Drentse bestuur twee auteurs de opdracht tot het samenstellen van een nieuwe geschiedschrijving van Drenthe: provinciaal archeoloog Wijnand van der Sanden voor de archeologie en Michiel Gerding voor de geschiedenis. De opdracht aan beiden was om ieder een wetenschappelijk verantwoord boek te schrijven dat archeologen en historici, amateurs en professionals, stimuleert tot

verder onderzoek, maar tevens voor een breed publiek toegankelijk en aantrekkelijk is.

Het Drents Archief werd aangezocht voor de projectleiding en Uitgeverij Koninklijke Van Gorcum te Assen nam op zich het tweedelig werk uit te geven.

Het projectmanagement was in handen van een stuurgroep bestaande uit Maarten Duijvendak (hoogleraar regionale geschiedenis Rijksuniversiteit Groningen), Douwe Huizing en na zijn vertrek Corinne Rodenburg (Regionaal Historisch Centrum Drents Archief) en Kor IJszenga (Uitgeverij Koninklijke Van Gorcum). De projectleider was Jan Bos (Drents Archief), die samen met Louwe Dijkema ook de eindredactie verzorgde.

De colofonpagina's van beide delen getuigen ervan dat velen betrokken zijn geweest bij de totstandkoming van deze Geschiedenis van Drenthe. Allen verdienen dank en lof voor hun enthousiasme en inzet. Bijzondere vermelding verdient Jan van der Meer, die de redactionele bewerking van de tekst van het geschiedenisdeel voor zijn rekening nam.

© 2018, Koninklijke Van Gorcum BV, Postbus 43, 9400 AA Assen.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische veelevoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16 h Auteurswet dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

Ofschoon iedere poging is ondernomen volgens de auteurswet rechthebbenden van het in dit boek opgenomen illustratiemateriaal te traceren, is dit in enkele gevallen niet mogelijk gebleken. In het onderhavige geval verzoekt de uitgever rechthebbenden contact met haar op te nemen.

NUR 693/521

ISBN 9789023255659

Uitgave

Uitgeverij Koninklijke Van Gorcum, Assen
info@vangorcum.nl
www.vangorcum.nl

Auteur

Michiel Gerding

Eindredactie tekst

Jan van der Meer

Eindredactie

Jan Bos
Louwe Dijkema

Projectleiding

Jan Bos, Drents Archief

Bureauredactie

Redactie bureau Marita Weener

Beeldredactie

Anja Schuring
m.m.v. Martin Hiemink

Drone fotografie

Hans Hut

Nieuwe getekende kaarten

Willem Piepot, Provincie Drenthe

Vormgeving

Richard Bos

Druk

Drukkerij Van Gorcum, Raalte

Bindwerk

Boekbinderij Abbringh

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door

Gratama Stichting
Provincie Drenthe
Prins Bernard Cultuur Fonds Drenthe

provincie Drenthe

Michiel Gerding
Jan van der Meer (Eindredactie tekst)

GESCHIEDENIS VAN
DRENTHE
een nieuw perspectief

---

1. MIDDELEEUWEN 800-1500	
TUIN VAN DE BISSCHOP	8
Territorium	9
Balloërkuil	12
Kerstening	15
De Semslinie	16
Kerk Vries	19
Het klooster Maria in Campis in Assen	22
Leenheren en leenmannen	25
Slag bij Ane (1227)	27
Drentse adel	28
Rechtspraak en bestuur	29
Stedelijke ontwikkelingen	33
Kasteel en vesting	34
Calthorne	37
Het agrarisch bedrijf	39
Ter Hansouwe	41
Terugblik	43
2. NIEUWE TIJD 1500-1800	
ASSEPOESTER VAN DE REPUBLIEK	46
Einde aan het bisschoppelijk bestuur	47
De Nederlandse Opstand	48
De Nederlanden	49
Johan Picardt, <i>Drenthe's eerste geschiedschrijver (1600-1670)</i>	52
Reformatie van bovenaf	54
Onder de knoet van de Staten-Generaal	57
Bevolking	64
Lokaal bestuur	65
Egbert van Driest (1745-1818)	66
Rechtspraak	68
Het agrarisch bedrijf	69
Het esdorp	72
De boerderij	76
Vervening	78
Cartografie	82
Stedelijke ontwikkelingen	84
Nieuw elan na 1750	89
Sigismund Pieter Alexander van Heiden (1740-1806)	92
Terugblik	99
3. NEGENTIENDE EEUW 1800-1900	
'WAAR 'T KIND ZIJN MOER VERBRANDT'	102
Drenthe aan het begin van de 19e eeuw: leeg	103
Bevolking	104
Petrus Hofstede (1755-1839)	106
Bestuur	108
Hendrik Jan Nassau (1791-1873)	114
Rechtspraak	116

Vervening	116
Het turfwinningproces	120
Landbouw	128
Jakob Elema (1872-1950)	134
Ontginningen	137
De Maatschappij van Weldadigheid	142
Nijverheid	148
Overal kanalen	151
Wegen	155
Spoorwegen	158
Hermanus Hartogh Heijs van Zouteveen (1841-1891)	159
Cultuur	160
Het beeld van Drenthe	162
Kerkelijk leven	169
Terugblik	172

4. TWINTIGSTE EEUW 1900-1945

HORDENLOOP VAN CRISIS EN OORLOG

176

Bevolking	177
Tot de Eerste Wereldoorlog	178
Eerste Wereldoorlog 1914-1918	185
Tussen beide Wereldoorlogen	186
Twee burgemeesters	186
Purit	194
Gezina Bähler-Boerma (1874-1953)	196
Moord in Beilen	209
Johanna Hindrika Bergmans-Beins (1879-1948)	212
Het Drents Museum	214
Tweede Wereldoorlog	216
Terugblik	226

5. NA 1945

WISSELEND GETIJ

230

Opnieuw beginnen 1945-1950	231
Johanna (Jo) Boer (1906-1985)	246
Uitbouw 1950-1970	256
De heftige jaren 1970-1985	272
Molukse kwestie	281
Nieuwe welvaart 1985-2000	283
Relus ter Beek (1944-2008)	284
Sportiefste provincie telt veel kampioenen	294
Terugblik	302
Verantwoording	304
Afkortingen bijschriften	311
Plaats- en persoonsregister	312

1

Middeleeuwen 800-1500

TUIN VAN DE BISSCHOP

Met het oudst bewaard gebleven schriftelijke stuk uit 820 beginnen voor Drenthe de Middeleeuwen. Het moment waarop de bisschop van Utrecht in 1522 zijn macht over Drenthe moet afstaan aan de hertog van Gelre beëindigt het tijdvak. Het is een periode van zeven eeuwen waarover in de geschreven bronnen slechts mondjesmaat wat te vinden is. Over het dagelijks leven, bijvoorbeeld, is af en toe een glimp op te vangen bij vermelding van een pestepidemie, of wanneer rovende en plunderende legers huishielden. Soms is iets af te leiden uit opgaven van het aantal boerderijen, uit vermeldingen van nieuwe dorpen of ontginningen van woeste grond. Over de vijftiende eeuw weten we sinds kort meer dankzij nieuw onderzoek naar rechtelijke uitspraken.

Het was een tijd waarin het christelijk geloof zijn intrede deed, kerken werden gebouwd en een paar kloosters werden gesticht. De graafschap Drenthe maakte deel uit van het Duitse Rijk met de bisschop van Utrecht als kerkelijk en wereldlijk heerser. De bisschop en de diverse instellingen van de katholieke kerk beschikten over uitgebreide bezittingen in Drenthe. Drenthe kende vanouds een eigen bestuur en rechtspraak. In de loop van de Middeleeuwen kregen deze steeds meer vorm. De bisschop had daar rekening mee te houden, wat een voorspelbare bron van ruzie werd.

De eerste eeuwen maakten ook de stad Groningen en het omliggende Gorecht deel uit van Drenthe, evenals de Stellingwerfen in Friesland. Als hierna gesproken wordt over Drenthe wordt het huidige 'kleine' Drenthe bedoeld.

TERRITORIUM

Landschap

Het reliëf en de bodem van Drenthe zijn ontstaan tussen ongeveer 2.300.000 en 10.000 jaar geleden. In die lange periode kwam het zogenoemde 'Drents Plateau' tot stand. Het was bedekt met een dikke keileemlaag die in de opeenvolgende ijstijden was gevormd. Aan de oost- en zuidzijde wordt het plateau begrensd door de van oorsprong vijftig meter diepe oerstroombalen van de Hunze en van de Vecht. In de laatste ijstijd veranderde het landschap in een toendra waar felle poolwinden vrij spel hadden en massa's dekzand afzetten.

Toen in het Holoceen vanaf tienduizend jaar geleden de temperatuur steeg, smolten de ijskappen en rees de zeespiegel. Zo ontstond de huidige kustlijn van ons land. Het grondwaterpeil steeg, wat enorme invloed op de vegetatie had. In Drenthe begon zich langs de randen van het plateau zo'n zesduizend jaar geleden op grote schaal veen te vormen, dat in zijn maximale omvang in de Middeleeuwen zo'n 40% van het grondgebied bedekte.

Als gevolg van de erosie en sedimentatieprocessen gedurende de ijstijden, heeft het Drents Plateau in drie richtingen een afwateringspatroon gekregen. Eén naar het noordwesten, via het Peizer- en Eelderdiep, de Drentsche Aa en de Hunze. Een tweede loopt naar het zuidwesten via het Oude Diep, de Wold Aa en de Steenwijker Aa. Naar het zuidoosten vindt de afwatering plaats via het Loo- en Drostendiep en het Schoonebeekerdiep. Met andere woorden, hoog in het midden en aflopend naar de randen, als een omgekeerd soepbord. Bij de afwatering werden door de beken grote hoeveelheden voedingsstoffen van het plateau naar de beekdalen getransporteerd. Hier ontstonden rijke

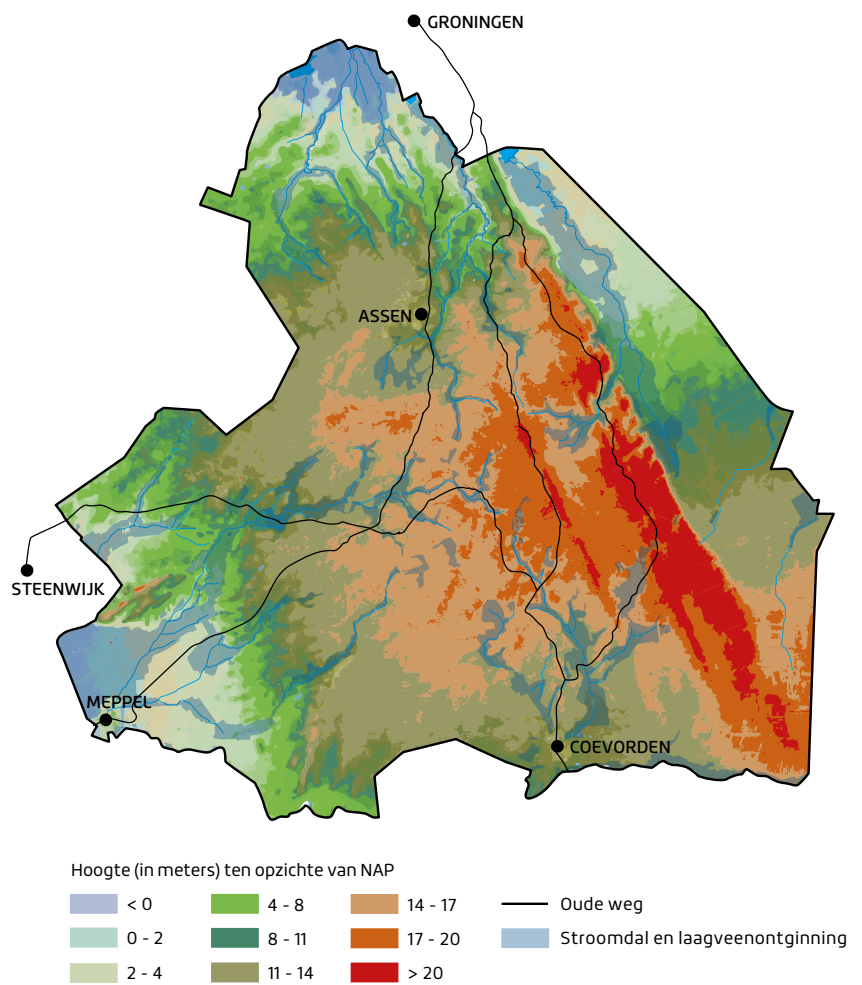
broekbossen die, als ze werden ontgonnen, vruchtbare graslanden opleverden.

Hoe het Drentse landschap eruit heeft gezien in de Middeleeuwen, op het moment dat de geschreven geschiedenis begint, is vrijwel onbekend. In zijn monumentale studie naar het Drentse esdorpenlandschap in de Middeleeuwen moet ook Th. Spek vaststellen dat voor de achtste en negende eeuw slechts een zeer beperkte reconstructie mogelijk is. Waarschijnlijk was er alleen sprake van bewoning op het centrale, hoger gelegen deel van het plateau. Later verplaatste de bewoning zich ook naar de randen, waar de veengebieden begonnen. Die aangrenzende gedeelten werden vanaf de tiende/elfde eeuw ontgonnen. Het plateau lag geïsoleerd ten opzichte van zijn omgeving, omsloten als het was door grote hoogveencomplexen aan de oost-, zuid- en westzijde. Slechts op drie plaatsen kon het relatief gemakkelijk bereikt worden. Via de Bisschopsberg bij Havelte, via Groningen en via Coevorden. De hoogveenen konden alleen tijdens droogte betreden worden.

Verondersteld wordt dat de beken die vanaf het plateau liepen tot op zekere hoogte stroomopwaarts bevaren konden worden. Dat gold zeker voor de

Pagina 6-7: gezicht op Rolde vanuit een vogelperspectief. Op de voorgrond hunebed D18, links, in het verschiep, de huidige begraafplaats en de gotische Jacobuskerk. (Foto Hans Hut, Ten Boer)

Hoogtekaart van Drenthe anno 2017. Duidelijk zijn de stroomdalen te zien waarlangs het water vanaf het hoger gelegen zandplateau in drie richtingen afgevoerd wordt. Op de kaart zijn ook de belangrijkste Middeleeuwse doorgaande routes over land ingetekend. (Provincie Drenthe)

Hunze, het Eelderdiep, de Drentsche Aa en het noordelijk deel van het Peizerdiep, voor het Oude Diep en de Wold Aa bij Meppel, en hoogstwaarschijnlijk ook voor de Wapserveense Aa en de Steenwijker Aa in het zuidwesten.

Wat de landwegen betreft: over het plateau liepen doorgaande paden waarvan de belangrijkste over de Hondsrug en de rug van Sleen liepen. Maar er bestond ook een route vanuit Coevorden naar Steenwijk die helemaal om de Echtener venen heen boog en via Drijber, Ruinen en Diever voerde.

Is het vroegmiddeleeuwse landschap nog met vele vraagtekens omgeven, veel meer heeft Spek aan het licht gebracht met zijn landschapsreconstructie van omstreeks het jaar 1000, nog vóór de grote ontginningen in de eeuwen daarna. Hij onderscheidt zes landschapstypen. Bij het eerste gaat het om een bodem van zand en compacte klei die dateerde uit de tijd voordat het landschap werd bedekt met landijs. Waarschijnlijk werden deze gebieden, die in het noordelijke gedeelte van Drenthe lagen, gekenmerkt door een open parklandschap met kleine stukjes cultuurland en bos.

Een tweede type was het landschap van de stuwwallen. Dit waren de Havelterberg en de Bisschopsberg bij Havelte, de heuvelruggen bij Zuidwolde en de rug van Sleen. De stuwwallen werden gedomineerd door bossen, wat mede kan worden afgeleid uit de namen, zoals Holtinge, Busselte en Havelte, waarin het oorspronkelijke bestanddeel -holt herkenbaar is.

Het derde type landschap van het keileemplateau werd sterk bepaald door de dikte van de keileemlaag, de hellingshoek en de mate waarin water werd doorgelaten. Op de drogere delen ontstonden de bouwlanden, de essen. De meer natte delen bleven onontgonnen, daar lagen soms nog uitgebreide boscomplexen en natte heidevelden.

Waar op het plateau veel dekzand werd afgezet, het vierde type, kwamen op vele plaatsen lichte loofbossen voor die wel als bosweide werden gebruikt. Ze kunnen in verband worden gebracht met de uitgang -loo en er zijn vele namen die zo eindigen, zowel dorpsnamen als veldnamen. Plaatsnamen als Balloo, Grolloo, Angelslo, Leggelo en veldnamen als Looackers of Eeklo. In de loop van de tijd veranderden vele van deze bossen in open heidevlakten door veelvuldige houtkap.

Met de opwarming van het klimaat in het Holoceen en de daarmee gepaard gaande zeespiegelstijging kwam in de stroomdalen veengroei op gang, het vijfde landschapstype. De grondwaterstand steeg en het verhang van de beken nam af. Zo konden zich broek-, riet- en zeggeveen vormen naast rietlanden en elzenbroekbossen. Verder stroomopwaarts zal er een grote variatie aan begroeiing te zien zijn geweest zoals bosjes, graslanden, natte heide en dergelijke.

Bij het zesde landschapstype, dat van het hoogveen, kunnen verschillende soorten onderscheiden worden. De belangrijkste zijn de grote veencomplexen en de woldgebieden in Noord- en Zuidwest-Drenthe. Op het plateau waren vele kleine veentjes te vinden in laagtes

Een veentje nabij Eext, omstreeks 1920 gefotografeerd door de gerenommeerde fotograaf Reinhart Herman Herwig. Dergelijke kleine veengebieden kwamen in de Middeleeuwen veelvuldig voor op het Drents plateau.

(DA, collectie DM/Reinhart Herwig)

Kaart van Drenthe, in 1634 gemaakt door Cornelis Pijnacker, waarop de zes dingspelen zijn weergegeven.

(DA, Topografische Atlas, inv.nr. 51a)

waar het water bleef staan. Dit waren vaak de plekken waar de boeren van het dorp voor eigen gebruik turf groeven.

De naam Drenthe

De oudste vermelding van Drenthe luidt in het Latijn: *Threant*. Uit deze benaming is het getal drie te herleiden. Het duidt op een gebiedseenheid bestaande uit drie delen. Dat komt mooi overeen met de drie afwateringsgebieden die hiervoor onderscheiden zijn. Van oudsher moet Drenthe door zijn bewoners en door anderen gezien zijn als een eenheid. De naam is ouder dan de kerstening die rond 800 dit gebied bereikte, maar het gebied kreeg toen zijn eerste schriftelijke vermelding. De drie delen zijn het noorden, het zuidwesten en het zuidoosten. Op enig moment zijn die gesplitst en zijn er zes delen, dingspelen geheten, ontstaan: afgebakende rechtsgebieden waar de vergadering van vrije mannen besliste over bestuur en recht. Het is de oudste indeling die uit de geschreven bronnen is af te leiden. Algemeen wordt verondersteld dat het de oudste parochies waren. Het zuidwestelijk deel werd gesplitst in het Dieverderen Beilerdingspel, genoemd naar de plaatsen waar de kerk stond. Van het zuidoosten en het noorden zijn vermoedelijk drie dingspelen afgesplitst: Noordenveld met

de kerk in Vries, Zuidenveld met de kerk in Emmen en Oostermoer met de kerk in Anloo. Voor het Zuidenveld wordt ook vaak Sleen genoemd als mogelijke oudste vestigingsplaats van de parochie, maar recent onderzoek wijst uit dat de eerste houten kerk in Emmen ouder is dan die van Sleen.

Het dingspel Rolde nam vanwege zijn ligging een centrale plaats in: als enige grenst het aan alle andere dingspelen. In het centrale bosgebied (denk aan de vele -loo-namen rond Rolde: Balloo, Grolloo, Schoonloo, Rotloo = Rolde) lag het Grollerholt, waar de Drenten tot in de zeventiende eeuw hun gezamenlijke aangelegenheden kwamen bespreken. Ook van elders zijn dergelijke bosrijke vergaderplaatsen bekend. Vertegenwoordigers uit de Friese landen, bijvoorbeeld, kwamen bijeen rond de Opstalboom bij Aurich in het huidige Oost-Friesland.

Aannemelijk is dat de kerkelijke indeling in zessen voorafging aan de bestuurlijke zes-eenheid. De laatste is waarschijnlijk ontstaan toen de bisschop van Utrecht in 1046 naast de rechtspraak in geestelijke zaken, de seend genaamd, ook de wereldlijke macht effectief in handen kreeg.

Een winterse Balloërkuil op een foto uit de jaren twintig van de vorige eeuw. De boom in het midden van de kuil werd later weggehaald.

(DA, collectie Rolder Historisch Gezelschap)

BALLOËRKUIL

De kuil ligt in Rolde, maar wordt toch de Balloërkuil of Ballerkuil genoemd. Lange tijd is door geleerden beweerd dat dit de plek zou zijn waar de Etstoel, het hoogste rechtscollege van Drenthe, in de Middeleeuwen vergaderde. Dit komt door een artikel in het Landrecht van 1412. Daarin staat dat de eerste zitting van de Etstoel op de maandag na Pasen in 'Banlo' moet worden gehouden. En met Banlo wordt, daarover is men het wel eens, Balloo bedoeld, namelijk het bos (lo dus) dat onder de 'ban' ligt, de rechtsmacht of de rechtspraak.

Maar de oudste uitspraken van de Etstoel zijn van 1399 en zijn niet in Balloo, maar in Rolde uitgesproken. Toch moet Balloo in een ver verleden als vergaderplaats een rol hebben

gespeeld, want anders zou het niet zo uitdrukkelijk in het Landrecht hebben gestaan. Maar dat dat dan ook allemaal in deze kuil zou zijn gebeurd, staat nergens vermeld. De eerste die het daar over heeft, is Johan Picardt, de zeventiende-eeuwse predikant annex historicus, medicus en landontginer. Die had er heel andere ideeën bij, want hij noemt de Ballerkuil een 'duyvelsch orakel', waar de duivel aan de heidense Drenten antwoord gaf op hun vragen. Hij meende zelfs van aarde gemaakte banken te kunnen ontdekken, waarop men vroeger had gezeten:

'Random (...) staan zeer oude zitplaatsen van aarde gemaakt zodat men zien kan dat daar (...) in ouden tijden grote vergaderingen van de Landzaten gehouden zijn.'

Gevoelig voor 'nationale' oudheden kocht het provinciebestuur halverwege de negentiende eeuw de locatie aan. Maar juist toen ontstond twijfel over de kuil. De inwoners van Balloo zelf wezen namelijk een kuil aan die veel dichter bij Balloo lag, de Drostenkuil. Alleen is daar weinig meer van te zien, omdat een oude spoorbaan er dwars doorheen loopt. Niettemin ontstond er een heuse kuilenstrijd tussen Rolde en Balloo.

Hoe het ook zij, de provincie heeft de kuil aangekocht en daarmee werd de mythe van overheidswege aangewakkerd. Er werden aan de Ballerkuil steeds meer zaken toegedicht. Niet alleen de Etstoel had er vergaderd, zelfs de Germanen hadden er 'bij klimmender zonne', zoals men zei, recht gesproken. Mr. Seerp Gratama, rijksarchivaris in Drenthe, was helemaal overtuigd

van de belangrijke functie die de Ballerkuil al in de prehistorie had gehad. Zo overtuigd was hij, dat hij het initiatief nam om bij het bezoek van koningin Emma en prinses Wilhelmina in 1895 een Germaanse rechtspleging in deze Ballerkuil na te spelen. *'Bij Klimmender Zonne'* ging het openluchtspel dan ook heten. Bij Gratama was er geen enkele twijfel of dit wel de juiste kuil was en of er überhaupt wel in een kuil werd vergaderd. Hij schreef samen met de Asser dominee Knappert het stuk. Ze wisten een groot aantal Asser notabelen bij elkaar te krijgen, die zich allemaal ter meerdere glorie van Drenthe's verleden lieten uitdossen in krijgshaftige kostuums.

Men vond het prachtig destijds, al werkte het weer niet mee bij het vorstelijk bezoek op 7 september 1895. Het regende en onweerde bijna de hele dag. Dat de gestaag neerdalende regen het moeilijk maakte de tekst te verstaan mocht echter de stemming niet deren. De koninklijke gasten zaten natuurlijk droog onder een baldakijn. Seerp Gratama werd bij deze gelegenheid in de kuil tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau benoemd. Een dag later werd, met

prachtig weer, voor een groot publiek de voorstelling nog twee keer opgevoerd. Ook de pers was lovend, behalve de socialistische journalist en toneelkenner J.F. Ankersmit, die het *'een onbeholpen bruiloftsvoorstelling'* vond.

Behalve voor toneelstukken is de Ballerkuil ook gebruikt voor Landdagen van de tegen de NSB

aanleunende boerenorganisatie Landbouw en Maatschappij. Zelfs wisten verenigingen van spiritisten hier diverse keren contact te krijgen met het bovennatuurlijke.

In de loop der jaren zijn de meningen over de juiste locatie van de oude vergaderplaats van de Etstoel diverse keren veranderd. In 2004 heeft Theo Spek aangetoond dat de Ballerkuil een uitgediepte zandverstuiving uit de late Middeleeuwen is. Met andere woorden, de Etstoel kan hier vóór 1399 nooit vergaderd hebben, om nog maar te zwijgen van de Germanen. Het heeft de ontwerper er niet van weerhouden in de huidige Statenzaal de volksvertegenwoordigers en het publiek in een cirkel te plaatsen, zoals eertijds volgens Picardt de Ouden gezeten waren. Ook houdt de wetenschap de mythevorming niet tegen. Een Drentse amateuronderzoeker meent dat de Germaanse godin Fosite als orakel in de Ballerkuil heeft geleefd. Dat zou de kuil het Delphi van Drenthe maken!

Het toneelgezelschap dat in september 1895 het openluchtspel van Seerp Gratama opvoerde over een Germaanse rechtspleging.

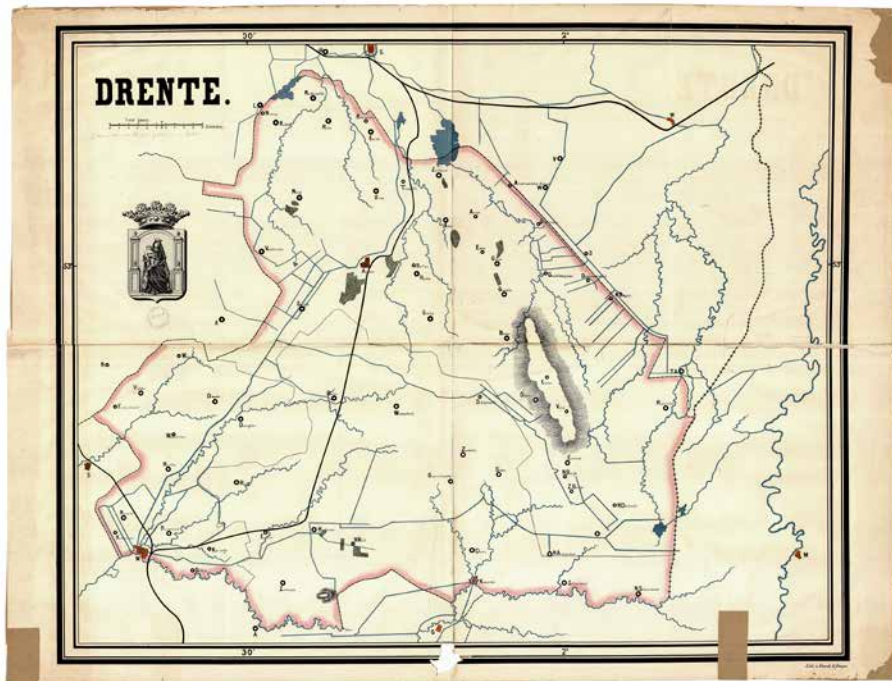
(DA, collectie Rolder Historisch Gezelschap)

De vergaderzaal van Provinciale Staten van Drenthe. Het ontwerp van de zaal is geïnspireerd op de veronderstelling dat ook de Germanen in een cirkel zaten bij hun beraadslagingen.

(Foto Anja Schuring, Assen)

De grenzen van Drenthe staan duidelijk aangegeven op deze kaart uit circa 1900.

(DA, Topografische Atlas, inv.nr. 91)

Grenzen

De grenzen van Drenthe lagen lange tijd niet vast. Niet die met de aangrenzende provincies en niet die met Duitsland. Die laatste, de rijksgrens tussen Nederland en het koninkrijk Hannover, is pas vastgesteld in 1824 met het grensverdrag van Meppen. Hij werd getrokken in een rechte lijn van noord naar zuid, vanaf de Dollard dwars door het veengebied tot aan het Schoonebeekerdiep.

Tot circa 1150 hoorde de nederzetting Groningen met de landerijen in de directe omgeving tot Drenthe. De plaats lag helemaal op het uiteinde van de Hondsrug waar deze grensde aan de vruchtbare kleigronden van de Ommelanden. De nederzetting beschikte via het Reitdiep over een open verbinding met de zee. Deze strategische ligging maakte dat er vroeg sprake was van een markt- en handelsfunctie en in het voetspoor daarvan van een stedelijke ontwikkeling. De nederzetting Groningen was onderdeel van een grotere eenheid, het Gorecht, dat ongeveer het huidige Groningen en Haren omvatte. De grenzen van het Gorecht waren niet nauwkeurig bepaald omdat er aan de west- en oostzijde sprake was van veen en moerassen. Ten westen van de

Drentsche Aa behoorde ook het latere Paterswoldse Meer tot het Gorecht. Daar lag de grens ongeveer aan de oostzijde van de huidige Groningerweg van Paterswolde naar Eelderwolde. Het Gorecht reikte naar het oosten tot over de Hunze. Onder andere viel ook het latere Hoogezand-Sappemeer daarbinnen. In 1040 werden onder meer Stad en Gorecht door koning – en beoogd keizer – Hendrik III van het Duitse rijk in leen gegeven aan de bisschop van Utrecht, met het recht om een eigen munt te slaan en tol te heffen. Ook daardoor werd het Gorecht gezien als een apart deel van Drenthe. In 1150 werd de definitieve afscheiding een feit. Bisschop Hardbert van Bierum (1139-1150) gaf het in leen aan een van zijn broers. De kaarsrechte grens die tussen Noordlaren en Midlaren loopt als zuidelijke grens wijst op een duidelijk kunstmatige scheiding tussen Drenthe en het Gorecht.

Aan de westzijde raakte het Noordenveld aan de Ommelanden, met een moerassig en venig gebied waar de grenzen lange tijd onbepaald waren. In één geval leverde dat een merkwaardig resultaat op dat bekend staat als 'het neusje van Drenthe'. Het was een compromis tussen het Drentse Een en het Groningse Leek. De schikking lijkt overigens eerder ten koste van Friesland dan van Groningen te zijn gegaan (zie kaart). Verder naar het zuidwesten behoorden twaalf parochies in de Stellingwerven aanvankelijk tot Drenthe, maar in 1328 scheidde deze zich af en voegden zich bij Friesland. Het betekende niet dat over de grenzen geen conflicten bleven bestaan. Pas in 1822 werd de grens hier definitief vastgesteld.

Tussen het bewoonde gebied van Zuidwest-Drenthe aan de ene kant en Vollenhove met de Stellingwerven aan de andere kant lag een onontgonnen bosgebied dat in 944 door koning Otto II aan de bisschop van Utrecht werd geschonken. Van beide kanten werd het bos vanaf de randen geleidelijk ontgonnen. Door de stichting van Steenwijk midden in dit gebied schiep de bisschop een machtscentrum van waaruit hij de omgeving kon controleren. De Bisschopsberg werd de grens met Drenthe.

De Reest, in 2016 gefotografeerd vanuit Overijssel met op de achtergrond het Isala Diaconessenhuis in Meppel.

(Foto Martin Hiemink, Assen)

Het werd een van de plaatsen waar de bisschop Drenthe binnenkwam en door het landschapsbestuur werd opgewacht.

Van de zuidgrens met Overijssel werd het westelijk deel van oudsher gevormd door de Reest. Deze beek ontsprong in het veengebied tussen Drenthe en Overijssel en mondde in Meppel in het Meppelderdiep uit. Het veen tussen beide gewesten strekte zich uit van Zuidwolde tot Coevorden. Aan Drentse zijde ging het om wat later de Echte venen en de Veenhuizer- en Dalerven en zouden gaan heten. En zoals overal elders was ook hier de grens niet nauwkeurig bepaald. Dat werd pas van belang toen aan het begin van de negentiende eeuw de Dedemsvaart werd aangelegd om de Overijsselse venen in exploitatie te brengen. De uitkomst was dat de grens een stuk naar het noorden werd verlegd. In dit gebied zou de Lutter Hoofdwijk gegraven worden als een zijarm van de Dedemsvaart. Het punt waar de grens een scherpe hoek naar het noorden maakt, heet nog altijd toepasselijk De Tippe (= de punt).

Coevorden behoorde aanvankelijk niet tot Drenthe, maar tot Salland. De grens lag tussen Coevorden en Dalen bij Hulsvoorde. Dit was de tweede plaats waar de bisschop Drenthe betrad. Er moet sprake zijn geweest van een kapel waar hij werd ontvangen, maar de plaats ervan is nog nooit vastgesteld. De naam wijst erop dat er tevens een doorwaadbare plaats (= voorde) geweest moet zijn, maar ook die is nooit gevonden. Pas in 1402 kwam Coevorden definitief bij Drenthe.

Een speciaal geval is de oostgrens met de provincie van Stad Groningen en Ommelanden. Lange tijd was deze onbestemd en werd er van weerskanten aan geduwd en getrokken. Om daar een eind aan te maken gaf Drenthe in 1615 opdracht tot een duidelijke afbakening. Het resultaat was de zogenoemde Semslijn, 'de oudste lijnrechte grens ter wereld'. Als een streep liep hij door de venen tussen de Hondsrug en Westerwolde. Zijn naam dankt de grenslijn aan een van de landmeters: Johan Sems. De andere was Jan de la Haij, die Sems assisteerde. Sems zou daarbij de Martinitoren als meetpunt hebben genomen. Dat klopt niet. De Semslijn, doorgetrokken naar het noordwesten, gaat de Martinitoren ruim vijfhonderd meter voorbij. Sems benutte een tweetal hoogten, de ene nabij het Zuidlaardermeer en de andere in de buurt van Ter Apel. Ondanks de inspanningen van de landmeters doken ook daarna nog regelmatig problemen op. Vanaf 1817 is de grens min of meer definitief, al zijn er ook daarna nog wijzigingen aangebracht. De laatste in de jaren zeventig van de vorige eeuw.

Samenvattend: vrijwel alle grenzen van Drenthe waren vroeger of later overstreden, vooral omdat er nauwelijks scherpe natuurlijke grenzen waren. Moerassen en venen zijn weliswaar natuurlijk van aard, maar niet begrensde. Zodra ze economische waarde gingen vertegenwoordigen, begonnen er problemen te ontstaan, die zich soms vele eeuwen konden voort slepen.

In alle gevallen is sprake van territoriale grenzen die op enig moment economisch of politiek noodzakelijk werden geacht. De bewoners ter plekke ervoeren de afbakening voornamelijk als denkbeeldige lijnen die nauwelijks invloed hadden op hun leven en werken. Pas als in de negentiende eeuw de natiestaten zich melden in de gedaante van paspoorten, slagbomen en grenscontroles ontstaat de ervaring van 'binnen' en 'buiten'.

KERSTENING

De eerste missionarissen

Drenthe wordt het eerst in de bronnen vermeld ten tijde van de veroveringen door Karel de Grote en de daarop

De missionaris Willehad op een wand-schildering van Georg Sturm in de Statenzaal van het in 1885 nieuw gebouwde provinciehuis in Assen, thans het Drents Museum. (DA, collectie DM)

